

Citation:

J.G. van Gelder, Levensbericht J. Kalf, in:
Jaarboek, 1955-1956, Amsterdam, pp. 253-261

JAN KALF
(10 Mei 1873—6 Maart 1954)

Dit portret is vervaardigd naar een tekening (1938) in rood krijt door H. Kamerlingh Onnes; het is in het bezit van Dr. Joost A. M. Meerloo, New York.

HERDENKING

VAN

JAN KALF

(10 Mei 1873—6 Maart 1954)

Toen het bericht van Kalf's dood op 6 Maart 1954 mij vele weken later bereikte, was ik in Amerika. Het verbond zich merkwaardigerwijze met een herinnering van heel lang terug, toen ik als jongen van een jaar of tien gewoon was te spelen op de straat voor zijn woning.

Kwam Kalf langs, dan hielden wij op met spelen tot hij zijn stoep bereikt had, of op een veilige afstand was gekomen. Hij behoorde zonder dat wij als kinderen wisten waarom tot een andere wereld met een ons onbekend rythme en gevoelen. Eerst veel later zou ik de potenties van zijn kwieke sierlijkheid en geestkracht wat beter gaan begrijpen. Niet lang geleden zag ik, dat ook Jeanne van Schaik-Willing in haar jeugdherinneringen „Ondanks alles” — zij woonde even verder — het pittoreske en verfijnde van Kalf's verschijning als beeld is bijgebleven¹⁾.

Een bewijs te meer hoe sterk deze ongewone wellevendheid ons kinderen fascineerde en hoe het zich verbond met een levensfeer, waarvan wij de aard toen nauwelijks konden gissen. Het raffinement, waarvan ook zijn woning getuigde, zou Kalf nooit verlaten en werd nog gemarkeerd door zijn verzorgde kleding, de kleur van zijn vlinderdas, de snit van zijn baard en, niet te vergeten, de dunne lange gouden ketting, die om zijn hals hing en aan zijn vest de nodige flonkerende beweeglijkheid verleende. Dit alles hing samen met zijn artistieke impuls, welke in de jaren van mijn vroegste herinnering aan hem, zeer hevig was. Hij schreef toen „De

¹⁾ Amsterdam, 1955, pag. 88 en 89.

duivel in Delft", een wrange grap in drie bedrijven, een stuk dat 4 jaar later — in 1918 — zonder veel succes door het Hofstad Toneel werd opgevoerd.

Ik kom niet zonder reden juist op dit tijdsmoment in het leven van Kalf, want wie de lijst zijner geschriften kritisch bekijkt, zal het opvallen, dat de jaren 1917/18 een merkwaardige caesuur betekenen. De stroom van publicaties stopt, tenzij men hieronder zou willen begrijpen de weinig artistiek doorgloeide jaarverslagen van de Afdeling B der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, welke overigens na 1934 ook niet meer van zijn hand verschenen.

In 1927 werd Kalf lid van onze Akademie. Twee maal sprak hij — in 1929 en 1931 — maar van zijn voordrachten over „De herkomst van de Romaanschen gewelfbouw in Limburg" en over „De ruïne Teylingen" — het waren beide keren ongetwijfeld brillante betogen — verschenen alleen in de ochtendbladen van de Nieuwe Rotterdamsche Courant eigenhandig geschreven résumé's²⁾. De rede, waarmee hij op 15 April 1929 Wilhelm von Bode, de directeur-generaal der Pruisische musea, herdacht in de zaal van deze Akademie, werd in het tijdschrift *De Gids* gedrukt³⁾.

Kalf's overigens niet geheel houdbare theorie over de bouwgeschiedenis van de ruïne in Teylingen en haar chronologische samenhang met de Burcht van Leiden, had mede de ontgraving van de Burcht Oostvoorne ten gevolge. Wat Kalf hier in 1935 over publiceerde is één van zijn weinige na 1918 gepubliceerde wetenschappelijke mededelingen geweest. Zij hebben hem nauwelijks bevredigd, al behouden enkele korte scherpzinnige analyses over het oud-stadhuis te Elburg, de kapel te Gageldonk en het houten huis aan de Zeedijk in het Gedenkboek van de Vereniging Hendrick de Keyser (1928) ook voor de tegenwoordige bouwhistoricus hun waarde.

Het steeds toenemend werk van het Rijksbureau voor Monu-

²⁾ 11 Nov. 1929 (zie N.R.C. 12 Nov. Ochtendblad B) en 12 Febr. 1934 (zie N.R.C. 13 Febr. Ochtendblad A).

³⁾ *De Gids*, 1929, II, pag. 273—277.

mentenzorg eiste echter alle tijd en hij moest het zelfstandige wetenschappelijk onderzoek overlaten aan jongere leden van zijn staf, die meermalen bovendien tot andere resultaten kwamen dan zijn artistieke, vaak aantrekkelijke, hypothesen hadden gesuggereerd. Kalf's latere geschriften, voor een deel in rapporten verborgen, hangen grotendeels met de hem opgedragen zorg voor de monumenten samen — en vooral vóór en in de oorlogsjaren — met de kunstbescherming.

In die jaren leerde ik Kalf beter kennen. Hij was toen stellig niet minder beweeglijk en actief dan vroeger. Op zijn pensioenge-rechtigde leeftijd had de Minister hem in 1939 benoemd tot Rijks-inspecteur voor de bescherming van schatten van kunst en wetenschap tegen oorlogsgevaar, een taak, welke week na week hope-lozer werd. Het land zal hem altijd diep dankbaar moeten blijven voor het onmogelijke dat nog verricht werd, dank zij zijn niet af-latende strijdvaardigheid en het onbetwist gezag dat Kalf door zijn optreden wist te wekken. In één van die windstille droevige maan-den van het jaar 1942 schreef Kalf toen een voorbeeldige studie, aan Huizinga opgedragen, over de bouwgeschiedenis van het verwoeste Middelburgse Raadhuis. Ik kom daar straks nog op terug.

De oorlogsjaren eisten paraatheid en moed. Maar de polemiek lag hem van oudsher. Voor een deel is zij nog bewaard in moeilijk toegankelijke dossiers en in marginalia op concepten en memoranda. Buiten de departementale muren had Kalf overigens sedert de oprichting van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond (in 1899) voor haar leden een forum in de Bond gevonden bij zijn strijd voor het behoud van het monument en de meesten die Kalf kenden, kenden hem door de Bond en de stuwning welke dáár van hem uit-ging.

Was Kalf van 1903 tot 1918 secretaris van de Rijkscommissie voor de inventarisering der monumenten geweest, van 1918 tot 1939 werd hij directeur van het Rijksbureau voor Monumentenzorg en sedert 1924 ook secretaris der monumentencommissie (afdeling voor het behoud en de herstellingen), d.w.z. zijn eigen adviseur, en daarmee viel practisch gesproken de verantwoordelijkheid van het

restaureren geheel aan Kalf toe. Het is vrijwel onmogelijk om thans nog het wetenschappelijk aandeel van Kalf's arbeid stuk voor stuk uit alle gereedgekomen restauraties te lichten⁴). Het heeft ook weinig zin, want in vele gevallen moest met een compromis genoeg genomen worden. De indrukwekkende lijst dezer restauraties publiceerde Martin, in zijn in 1945 verschenen boek „Herleefde schoonheid”. Het is geenszins onmogelijk, dat géén dezer restauraties Kalf's goedkeuring ten volle wegdroeg, al bleef hij onverminderd op het beste hopen en al breidde het terrein der herstellingen zich steeds meer uit. Kalf was daardoor voortdurend en route en activeerde van Zuid naar Noord, van West naar Oost de werkzaamheden van het behoud der monumenten. Geen wonder dat de architecten, die hem overigens meermalen uit de hand liepen, hem dankbaar waren en hem op 5 November 1938 het erelidmaatschap van de B.N.A. aanboden. Is er nog iets van een satyre in besloten, wanneer Kalf in zijn dankbetuiging, waarin hij de universele geest van Alberti samenbrengt met de bouwer van zwevende steden — Le Corbusier — Vitruvius' uitspraak: „numquam erit structura nobilis cujus erit ignobilis architectus” zou willen vertalen als: „nooit zal er een goed bouwwerk zijn, waarvan de architect geen „gentleman” zal wezen?” Wij raken hier een gevoelig punt. Kalf's organisatorische capaciteiten waren tenslotte niet meer berekend op de omvangrijkheid welke zijn schepping — de monumentenzorg in Nederland — had gekregen, nadat zij eenmaal tot wasdom was geraakt door de inspiratieve kracht van zijn ideeën.

Dit zou één verklaring zijn, waarom de stroom zijner geschriften min of meer ophield, weggemanoevreerd als Kalf werd van zijn studeerkamertafel door de praktijk van zijn taak en door de geestdodende beslommingen van commissies, vergaderingen en besprekingen, die meestal alleen door zijn aanwezigheid relief kregen of de nodige spanning, door zijn onverwachte, impulsieve, invallen en scherp geestige capriolen.

⁴) Zie voor een overzicht: Prof. Dr. W. Martin, Herleefde Schoonheid, (25 jaar monumentenzorg in Nederland, 1918—10 Mei 1943) Amsterdam, 1945.

In Amsterdam groot geworden en opgevoed werd hij in 1903 Hagenaar en als Hagenaar bleef hij, zoals hij van den beginne af in Amsterdam had gedaan, contact onderhouden met het toneel, met literatoren, architecten, schilders en beeldhouwers. De meesten van hen waren jonger en dit pleit voor Kalf's lenige vooruitstrevende geest. Met één oudere werd de band nooit verbroken: dat was Pit, wiens assistent hij was geweest in het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst en onder wiens leiding hij de collectie textiel had onderzocht en beschreven ⁵⁾.

Ook Pit, wiens Hegeliaanse instelling hem stellig boeide, had ruim tien jaar later tenslotte het museum verlaten en beiden voelden zich daarna alleen goed thuis in de ateliers van kunstenaars, in werkruimten waarin, na vele moeizame pogingen, creatieve elementen tot beeldende vorm geraken. Vast staat dat naast historisch inzicht Kalf's oordeel bij het restaureren van oude bouwwerken mede bepaald werd door de rechten van de levende kunstenaar.

De „regelen” voor het restaureren die Kalf zelf had opgesteld, groeiden uit tot de in 1917 gepubliceerde „Grondbeginselen”, welke tot heden toe grotendeels nog gelden. Zij hadden bovendien in 1918 de instelling van de Rijkscommissie voor Monumentenzorg ten gevolge, met Kalf als directeur van het Bureau, en enkele jaren later, zoals reeds gezegd, ook nog als secretaris van de Rijkscommissie. De sleutelposities waren hiermee door hem bezet.

De grondgedachte van het stelsel van restauratie was van Kalf en luidde: „behouden gaat voor vernieuwen”. Aan deze stelling zit meer vast dan op het eerste gezicht lijkt en conflicten bleven dan ook niet uit. Toch kan men zeggen dat in de 20 jaar dat Kalf practisch de leiding van de herstellingen in handen had, de meer dan 350 gerestaureerde bouwwerken volgens dit beginsel zijn hersteld en daarmee de stempel van het Rijksbureau ontvingen.

Was het beginsel juist? Volgens Kalf, nog in 1948 herhaald, zeer zeker. Maar — en hier komt toch zijn wetenschappelijke twijfel

⁵⁾ Catalogus van de textiele kunst — weefsels, gobelins, tapijten, borduurwerk — in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam. Amsterdam, 1903.

en ook zijn geloof in de mogelijkheid van artistieke creativiteit om de hoek kijken — met een typerend voorbehoud. De oorspronkelijke motivering stelde hij zó: een volgend geslacht zal dankbaar zijn voor de grondgedachte van het stelsel — „tenzij het heel de monumentenzorg zelve verkeerd zou mogen achten”. In 1948 (31 jaar later), wanneer het schijnt dat dit grondbeginsel wordt losgelaten (aan welks blijvende waarde hij volgens zijn zeggen dan, niet had getwijfeld), schrijft hij: „ik zou [in het loslaten van het beginsel] berusten, wanneer ik moest geloven, dat dit bewust geschiedt, uit weloverwogen overtuiging, maar ik heb veeleer de indruk dat onnadenkendheid hierbij de grootste rol speelt”. Zo was het met Kalf. Men kon het tenslotte ook allemaal wel laten. De (waarschijnlijk vele) momenten dat hij er zélf genoeg van had, zijn er meer dan eens geweest. Kort vóór de Rijkscommissie in 1918 in haar nieuwe vorm werd ingesteld, liet Kalf zich nog tot directeur van de Tooneelschool te Amsterdam benoemen! De Minister weigerde het jaar verlof voor proeftijd en dit avontuur ging dus niet door.

Deze episode is echter kenmerkend omdat ik het nog altijd zo zie, dat boven zijn liefde voor het oude, zijn oude liefde voor het nieuwe en de eigentijdse, oorspronkelijke creativiteit telkens weer opflikkerde. Het zich in 1918 terugtrekken uit de artistieke phalanx, het zich werpen op de zorg onzer monumenten, ongetwijfeld bezielde met de hoop om ook zelf met wetenschappelijke resultaten de geschiedenis onzer bouwkunst te verrijken, hebben Kalf zeker illusies ontnomen, daar de steeds omvangrijker werkzaamheden, de tijdrovende reizen en besprekingen, de concessies en de bezuinigingen naast de opbouw van het apparaat en de onderhanden zijnde restauraties hem nauwelijks tijd lieten voor geconcentreerd werk. De bezieling nam niet af, maar zij vond geen voldoende uitweg in zijn werkzaamheden, wel bleef zij voor zijn vriendenkring behouden. Ergens in zijn werk speelde zijn twijfel met de utopie van een volgend geslacht, dat alles nieuw maakt en geen behoefte heeft aan

⁶⁾ Bulletin van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond, 6e serie, Jaarg. I. Leiden, 1948, pag. 69.

behoud en herstel van het oude. Het verklaart zijn impulsiviteit en zijn onberekenbare grilligheid voor wie hem niet beter kenden. In feite was Kalf — en hij trok daardoor jongere kunstenaars aan — ook de eeuwige revolutionair. Hij had in de grote vernieuwing geloofd, in de jaren, waarin hij voor Tak's Kroniek als „negentiger” zijn gespierd en goed verzorgd proza schreef.

In 1899, tijdelijk overgegaan tot het Katholicisme, was hij het, die door zijn brede eruditie en ongemene begaafdheid in het katholieke *réveil* leiding kon nemen in de *Violier*.

Deze tweede periode uit Kalf's leven, zo voortreffelijk door Brom in zijn *Herleving van de Kerkelijke Kunst in Katholiek Nederland* ⁷⁾ geschetst, valt, evenals de eerste periode, grotendeels door de aard van zijn publicaties, buiten het kader van een herdenking in de Akademie van Wetenschappen. Toch zullen beide perioden hebben bijgedragen tot zijn benoeming als lid, want zijn wetenschappelijk, vaak zo persoonlijk getint werk, nog tot in zijn laatste bijdrage (1953) over het carillon als monument, mede naar aanleiding van het boekje van Hieronymus Magius „*De Tintinnabulis*” (1608) toe, is moeilijk te scheiden van zijn rol als scherpzinnig criticus, als veelzijdig literator, als hartstochtelijk baanbreker voor de schoonheid in een tijd, die vol was van zeer intens cultuurleven, van maatschappelijk ver-strevende idealen, gedragen als deze waren door een schoonheidsbeginsel dat zinvol was en in een gestyleerd vormleven verbeelding zocht. Kalf's wetenschappelijke belangstelling werd daardoor van den aanvang af óók gericht op de Middeleeuwen en één van zijn eerste wetenschappelijke studies (1897) gold een kritisch onderzoek naar 13e eeuwse schilderkunst in Nederland ⁸⁾, dat twee jaar eerder vooraf was gegaan door zijn met André Jolles geschreven korte beschrijving van de muurschildering te Westergeest en twee jaar later (in 1899) door een voortreffelijke uitvoerige bijdrage over de muurschildering te Westervijtwerd, zou worden gevolgd. Naast Kalf's opmerkelijke ikono-

⁷⁾ 1933, pag. 315 vgl.

⁸⁾ Tweemaandelijks Tijdschrift (III), 1897, pag. 72—106 en 482—509.

grafische kennis wordt bij elk later onderzoek zijn speurzijn vooral geprikkeld door voortbrengselen van het middeleeuwse ambacht.

Behalve over textiel (1903) volgen belangrijke bijdragen over metaalwerk, aardewerk, meubelen en boekbanden. Zij kenmerken zich, zoals Brom eens zo duidelijk onder woorden bracht, door het voorzichtig onderscheidingsvermogen van een geleerde. Wispelturig, onberekenbaar in gesprekken, is Kalf daarentegen als schrijver zeer evenwichtig. Zijn „magnum opus” werd zijn in 1912 verschenen monumentenbeschrijving van de voormalige Baronie van Breda. Dit gold voor die tijd en geldt ook nu nog als een meesterwerk en het Utrechts eredoctoraat van hetzelfde jaar was dan ook ten volle verdiend. Immers, de weg voor wetenschappelijke monumentenbeschrijving was in ons land hiermee nu aangegeven.

Kalf's onderzoek beperkt zich daarbij niet tot een confrontatie van historisch en kunsthistorisch inzicht in Nederland. Al heel vroeg had Kalf juist een open oog gehad voor het buitenlandse historische monument. Brabant, Frankrijk, Westfalen, de Rijnstreek, Engeland en Italië spelen bij hem in menige uiteenzetting een belangrijke rol.

Kalf's wijze van aanpak en interpretatie hebben daardoor meegholpen om ook het Nederlandse kunstwerk in een internationaal kader te plaatsen en te verlossen uit een te eng nationaal, vaak plaatselijk getint, isolement. In het in 1948 verschenen gedenkboek „Exuli”, aan Huizinga op 7 December 1942 te Velp aangeboden, vindt men de reeds eerder door mij genoemde studie: „Wat uit de stadsrekeningen te lezen valt over de bouw van het Middelburgsche Raadhuis” (pag. 51-92). Hier is Kalf op zijn best. De philoloog in hem weet talrijke oude bouwvaktermen te verklaren, maar hij had dan ook — zoals hij schreef — veertig jaar als dwarskijker bij de restauratie de taal van steenhouwer, metselaar en timmerman leren verstaan. Zijn hergroepering en analyse der documenten is een voorbeeld van nauwgezet historisch gefundeerd onderzoek. De kunsthistorische determinering en de stilistische uiteenrafeling van het werk der leden van de familie Keldermans worden een genot om te lezen, omdat, naarmate de tekst meer toelicht, de bouw vordert

en het hele gecompliceerde bouwbedrijf, de stedelijke besluiten, de onderbrekingen door geldnood, materiaalgebrek en branden bijzonder knap ineengepast worden, zodat de ingenieuze spitsvondige veronderstellingen nauwelijks meer veronderstellingen blijven en het waarschijnlijke de waarheid zelf wordt. Nimmer had dit betoog echter zijn overtuigende betekenis verkregen indien het buitenlands verband niet zo sterk had kunnen worden gelegd. Voor de geboortegeschiedenis van de Middelburgse bouw met zijn werklieden en materialen creëerde Kalf zodoende door de voorbeelden van buiten (de plattegrond van het Brusselse stadhuis o.a.) een innerlijk noodzakelijk proces.

De laatste jaren zijn een fysieke kwelling voor hem geworden, maar hij verdroeg de pijnen met een bewonderenswaardige moed. Hij bleef revolteren. Aan de voorbereiding van de Monumentenwet (nog altijd niet afgekondigd) heeft hij na de oorlog nog een belangrijk aandeel gehad, waarbij het omstreden beginsel van de bescherming van de „aspecten” een nieuwe koers binnenkort wettelijk zal gaan regelen.

Kalf stierf ruim 80 jaar oud en is in alle stilte op 10 Maart 1954 op Westerveld bijgezet. Een briljante verschijning, niet weg te denken uit de beschavingsgeschiedenis van onze eeuw, was daarmee vrijwel ongemerkt uit ons midden vertrokken.

J. G. VAN GELDER